

La peripècia de la casa Gralla i un quadern d'Elies Rogent de 1856

Joaquim Garriga

Universitat de Girona. joaquim.garriga@udg.es

Resum

Ràpid recorregut per la història de la famosa casa Gralla de Barcelona –hi recollim les dades conegudes de la seva construcció en el cinccents, de la seva demolició el 1856 i de la reconstrucció dels elements més destacats del seu pati, primer a Sant Gervasi (1882) i fa pocs anys a l'Hospitalet de Llobregat (1996). Les informacions sobre l'arquitectura de la casa Gralla que constaven fins avui s'han enriquit de manera notable darrerament, gràcies a la troballa d'un quadern desconegut de l'arquitecte Elies Rogent (1821-1897): es tracta de sis pàgines de dibuixos i anotacions, que publiquem aquí, fets a peu de l'obra arran del seu enderroc el 1856. Els dibuixos servien per elaborar el projecte de reconstrucció del noble edifici "renaixentista" en una finca de Sant Martí de Provençals, un encàrrec que havia fet a l'arquitecte el potentat Josep Xifré i que la mort d'aquest va frustrar.

Abstract

The vicissitudes of the Gralla House and a Notebook by Elies Rogent dating from 1856

A brief tour through the history of the famous Gralla house in Barcelona – a compilation of all the available information from its construction in the 16th century to its demolition in 1856 and the reconstruction of the most prominent elements of its courtyard, first in Sant Gervasi (1882) and just a few years ago in L'Hospitalet de Llobregat (1996). The information on the Gralla house architecture that has been available until now has recently been considerably enriched thanks to the discovery of a notebook of the architect Elies Rogent (1821-1897) containing six pages of sketches and annotations made on-site at the house's demolition in 1856, which are published herewith. The sketches were used to draft the reconstruction plan of the noble Renaissance-style building on an estate in Sant Martí de Provençals, a commission that the potentate Josep Xifré entrusted to the architect but that was frustrated by the former's death.

D'entre els edificis construïts a Barcelona en el primer terç del segle XVI, la casa Gralla era el més ambiciós i més "modern" –en sentit "renaixentista", malgrat les pintoresques hibridacions d'estil que presentava–, tant per la riquesa i per la novetat "romana" del seu ornament escultòric com per l'evolucionada organització del seu pati. Estava emplaçat al carrer de Portaferrixa, ran de la placeta de la Cucurulla i enfront de l'embocadura del Pi, en el solar avui ocupat per la casa Jover i el carrer del Duc de la Victòria.

Iniciat en el se XIV com a residència barcelonina dels Desplà, senyors d'Alella, que en el segle XVI van entroncar amb els Gralla i successivament amb els marquesos d'Aitona i els ducs de Medinaceli, es convertí en un dels edificis senyorials més notables de la ciutat, però, no obstant el reconeixement i els elogis que va rebre de part d'escriptors antics, de viatgers il·lustrats i de cronistes locals,¹ sucumbí absurdament a l'especulació edilícia de mitjan segle XIX (1856). Tot el que n'ha sobreviscut són unes magres relíquies materials –fonamentalment les arcades del pati, més unes llandes esparses– i el testimoni d'alguns dibuixos i imatges de la façana, que tanmateix ara esdevenen uns auxiliars preciosos per a la memòria històrica, perquè ens permeten fer una evocació "reconstructiva" de l'edifici, que és una baula significativa i essencial de l'arquitectura barcelonina de l'època moderna.²

La construcció renaixentista

La casa Gralla no fou bastida de nova planta i en una sola etapa d'obres. La documentació coneguda, molt escassa i fragmentària, ha fet deduir als historiadors que l'edifici, a partir d'un primer nucli antic del segle XIV, acumulà un nombre indeterminat d'ampliacions i de remodelacions, fins que les construccions successives, potser des de final del segle XV i en tot cas en el segle XVI, van acabar transformant-lo en la residència sumptuosa i d'aspecte unitari que es transmeté a la posteritat.

Sembla que l'origen del palau prové de l'adquisició de Pere Desplà, feta el 1306, d'una propietat de Maria Julià situada al cèntric carrer de Portaferriça de Barcelona –de la parròquia del Pi i a tocar de la catedral.³ Els Desplà, tot i mantenir el senyoriu familiar d'Alella, van construir en aquest lloc un dels casals privats de més anomenada de la ciutat, que el 1461 ja devia ser important si Francesc Desplà pogué acollir-hi un hoste de tant compromís com el príncep de Viana.⁴ Més tard, també residí a la casa el rei Ferran II de Catalunya-Aragó. Els convidats prestigiosos i influents van sovintejar-hi; per exemple, el 10 de març de 1486 Guerau Desplà hi hostatjà el comte de Tendilla Íñigo López de Mendoza, ambaixador del rei, de pas cap a Roma.⁵

El problema suara assenyalat de la manca d'una documentació adequada –tant a propòsit de l'entitat i del ritme constructiu de les etapes “renaixentistes” de la casa Gralla, com dels seus autors específics, o fins i tot dels seus promotors– ha condicionat la interpretació tradicional, que provisionalment haurem de mantenir, segons la qual les obres van seguir un curs lent i prolongat, amb algunes embranzides ocasionals, entre el llindar del cinccents i 1530-35.

El primer episodi constructiu ben documentat data del 25 de novembre de 1504: els mestres Mateu Capdevila i Antoni Carbonell “menor” van capitular obres amb Miquel Joan de Gralla, el gendre i procurador del cap de família Guerau Desplà i d'Oms († 1516), sota la supervisió explícita del seu germà eclesiàstic Lluís († 1524) –el culte i poderós ardiaca de la catedral de Barcelona. Calia enderrocar un sector de la casa a llevant i bastir-hi una paret “de pedra perfilada e rebatuda”, un corredor i estances, paviments i quatre grans finestres de “sinch pams e mig” de pedra esculpida, “obra des ab revestiments e segons conixerà lo senyor ardiaca Desplà”. Antoni Carbonell havia de tallar dos enteixinats de fusta “ab copades e totes les altres coses com l'obra d'Alella”.⁶ El 18 de febrer de 1505 el mateix Guerau Desplà encarregava encara a Mateu Capdevila “totes les permodolades per cobrir los tres panys del cel de la casa”.⁷

Versemlantment, la residència familiar ja havia estat objecte d'alguna campanya d'obres anterior, sobretot en l'últim decenni del quatrecent, en ocasió del matrimoni de la filla i hereva de Guerau, Anna Desplà i de Corbera, amb el cavaller lleidatà Miquel Joan de Gralla, alt funcionari reial i mestre racional de Catalunya –ho fou des de 1501 fins a la seva mort († 1531). El casament tingué lloc el setembre de 1491, al castell d'Esponellà.⁸ Les obres conjecturades, que no sabríem precisar, pogueren haver-les conduït els mateixos mestres Mateu Capdevila i Antoni Carbonell “menor”, perquè a continuació apareixen ocupats en la visura del sepulcre d'alabastre que Guerau Desplà construí per a la seva muller Aldonça de Corbera († 1503) al monestir de Valldonzella, contractat el 20 de març de 1504 amb l'imaginaire Jaume Serra.⁹ Al cap de pocs mesos, com hem vist, intervenen a la casa en obres documentades.

El següent període d'activitat arquitectònica registrada al casal és posterior a la mort de Guerau Desplà († 1516) i va promoure'l Miquel Joan de Gralla entorn de 1517-18. Potser arrenca d'aquest

moment la fesomia definitiva del palau, que quedà associat al llinatge del nou cap de la família. La campanya d'obres coincideix –i fóra raonable relacionar-la– amb un reconeixement personal rellevant: el 30 de gener de 1517 Miquel Joan de Gralla va obtenir el privilegi nobiliari de cavaller, concedit des de Brusselles per la reina Joana i el seu fill Carles –poc abans de l'elecció imperial del jove rei, coneguda durant la seva visita a Barcelona el 1519.¹⁰ Lamentablement, la documentació directa exhumada fins avui sobre les obres d'aquesta etapa és tan minsa que no comptem amb informacions concretes i fiables ni sobre la cronologia dels treballs, ni sobre el seu abast i consistència, ni sobre els mestres principals que van tenir-hi responsabilitats. De tota manera, consta que precisament fou a causa del planteig tan esplèndid de les obres que Gralla “fa fer en dita sua casa”, dedicades tant a la comoditat particular com a l'embelliment de la ciutat –com proclamava, amb ecos vitruvians, una llegenda al basament del portal: “*publicae venustati, privatae utilitati*”–, que els consellers de Barcelona van atorgar-li pedra de les pedreres de Montjuïc (1517) i aigua de la conducció pública de Collserola (el 25 de novembre de 1518),¹¹ les mateixes concessions que el 1514, per raons similars, els consellers ja havien fet a Lluís de Centelles i el capítol catedralici a l'ardiaca Lluís Desplà.¹²

La notícia de la concessió municipal de 1517-1518 estableix una referència sòlida, però insuficient; cal reconèixer que la cronologia general de l'edifici, i en particular la del pati i de la façana, es manté encara molt incerta i difusa. Tenim constància d'algunes dades més, però no gaire conclouents: és del 29 d'octubre de 1520 l'inventari *post mortem* dels béns de Pedro Fernández, un escultor castellà natural de Santa María de Nieva que dormia en una de les cambres altes del palau i hem de suposar que hi treballava en feines del seu ofici.¹³ Notícies d'arxiu inèdites que dec a Marià Carbonell –extretes d'un llibre de comptes de Miquel Joan de Gralla amb les despeses de la seva casa dels anys 1520 al 1529–¹⁴ registren pagaments als mestres Gabriel Pellicer i Antoni Carbonell i a diversos proveïdors de materials per a les obres en curs, fins a un total d'unes 490 lliures. Tanmateix, aquesta suma globalment modesta, la major part gastada en 1521 i 1523-1525, no correspon pas a l'activitat constructiva remarcable de la casa Gralla que hauríem esperat i obliga a deixar encara en peü la incògnita principal de la datació del pati i de la façana.

Així doncs, no només cal mantenir la suposició que les obres van procedir lentament i amb batzegades periòdiques, sinó que augmenten els indicis a favor de la idea que la renovació completa de l'aspecte de la casa Gralla es prolongà fins més enllà del tercer decenni del segle –de fet, hauríem de desplaçar-la *post* 1529, a continuació del registre de comptes esmentat. Les referències cronològiques fonamentals es poden establir entorn de la mort de Miquel Joan de Gralla (1531), poc després del matrimoni del seu hereu Francesc de Gralla Desplà amb Guiomar Hostalric Sabastida (1527), i també arran de l'obtenció del privilegi de noblesa per part del mateix Francesc de Gralla –que va tenir lloc el 1530, a Bolonya.¹⁵ És segur que aleshores van continuar les obres de l'edifici, o que van rebre un impuls molt fort, perquè se n'han preservat testimonis eloqüents: provenen d'estances interiors de la casa Gralla les llindes de finestres esculpides amb l'heràldica del nou matrimoni de Gralla-Hostalric que foren reutilitzades a la Torre Pallaresa de Santa Coloma de Gramenet en el curs de la restauració empresa el 1867 per Albert Coll.¹⁶ D'altra banda, l'heràldica tan monumental que encimbella la llinda del portal forà de la casa Gralla també sembla remetre a la unió dels llinatges de Gralla-Hostalric, tot i que la pèrdua de l'obra i la poca precisió de les imatges conservades no permeten afirmar-ho amb certesa absoluta. Almenys aquesta exhibició heràldica, doncs, si no l'entera ornamentació escultòrica de la façana, seria legítim fixar-la a frec de 1531,

quan Francesc de Gralla, ja casat (1527) i ennoblit (1530), esdevingué el nou cap de casa arran de la mort del seu pare.¹⁷

En tot cas, caldria admetre que l'obra dels Gralla estava completada abans del 17 de juliol de 1536, ja que en aquesta data servia explícitament de model per al portal que el noble barceloní Onofre Maimó contractà a l'escultor castellà Pedro Suárez.¹⁸ En definitiva, malgrat les llacunes documentals i la persistent difuminació de la cronologia del començament de les obres –els indicis més sòlids a favor d'una data *post* 1531 afecten sobretot els motius heràldics–, el 17 de juliol de 1536 és clarament el límit *ante quem* per a la conclusió del portal i probablement de la façana de la casa Gralla.

La qüestió de l'autoria de la casa Gralla, tant dels espais i elements arquitectònics com de la decoració escultòrica, no és pas menys incerta i difusa que la qüestió de la seva cronologia. Per ara, els mestres documentats la intervenció dels quals sembla indiscutible, bé que imprecisa, es limiten a molt pocs noms: als mestres de cases Mateu Capdevila, Antoni Carbonell “menor” i Gabriel Peller, d'una banda, i a l'escultor Pedro Fernández, de l'altra. Podem afegir-hi només una hipòtesi,

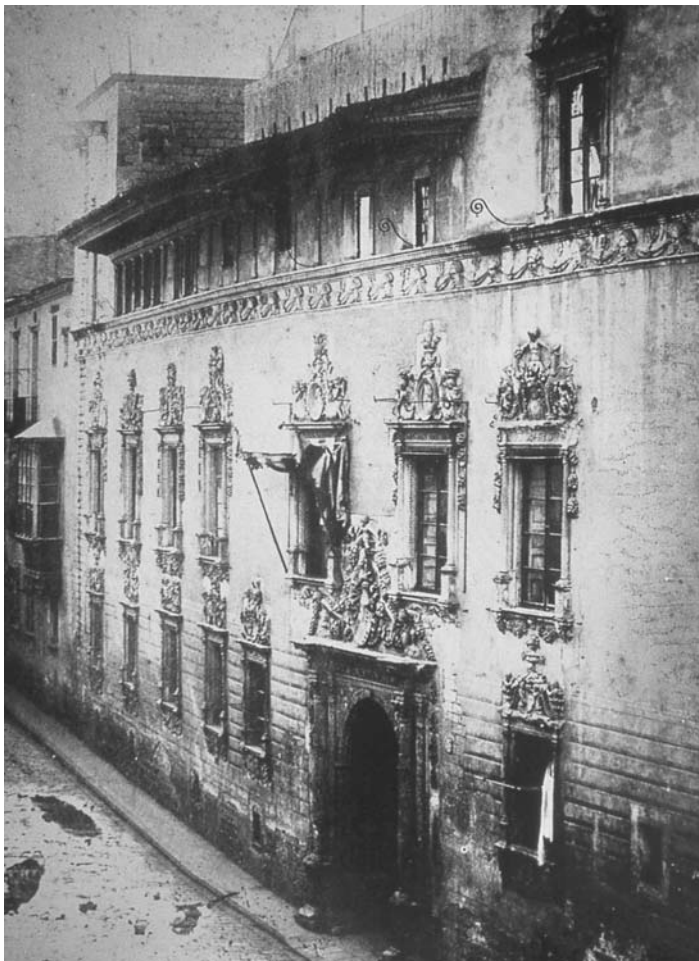

Fig. 1. Casa Gralla, vista de la façana sobre el carrer de Portaferriça (1850?, o 1839?). Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat.

antiga i prestigiosa, en realitat una tradició oral que es remunta al segle XVIII i que va recollir per primer cop Antoni Ponç al seu *Viaje de España*.¹⁹ Segons Ponç, el treball escultòric de la casa Gralla –de la façana, interpretem–, conjuntament amb el de la casa Dusai del carrer de Regomir –un altre gran palau barceloní del segle XVI, enderrocat el 1844–, s'atribuïa a “un tal Damián Forment”, un artista que aleshores era pràcticament desconegut;²⁰ aquesta circumstància, afegida a la coherència de l'atribució, dóna credibilitat al supòsit tradicional. Recordem que Damià Forment (1475/80-1540), l'escultor d'origen valencià que el 1509 s'instal·là a Saragossa per fer-hi el retaule del Pilar, també fou actiu a Catalunya i, entre altres obres, s'ocupà del retaule d'alabastre del monestir de Poblet (1527) i contractà el retaule major de l'església dels Sants Just i Pastor de Barcelona (1531).²¹ La intervenció de Forment a la casa Gralla té versemblança –llevat que la restringísim

als anys 1517-1520,²² i fins i tot alguna plausibilitat. Els escriptors del vuitcents l'admetien perquè es van limitar a repetir la tradició transmesa per Antoni Ponç,²³ però estudiosos notables del segle XX l'han defensada amb arguments positius, bé que provisionalment i com a simple hipòtesi de treball, a partir de noves aportacions documentals²⁴ i d'una certa confrontació estilística.²⁵

La demolició de la casa Gralla i la peripècia de les seves restes

La que havia estat esplèndida mansió dels Gralla, unànimement elogiada per tothom, a mitjan segle XIX era propietat del duc de Medinaceli, que la tenia en explotació –per lloguer, en gran part al col·legi de les “Senyores de Loreto”–, però en estricta deixadesa i abandonó (Fig. 1). Eren temps de grans transformacions per a Barcelona, una ciutat en ebullició que encetava amb empena l'era industrial i que, com és sabut, finalment podia enderrocar la tanca sentida com angoixant de les muralles (1854) i emprendre l'Eixample d'acord amb el pla d'Ildefons Cerdà (1859). Barcelona, “cap i casal” de Catalunya, vivia un període d'intensa renovació, doncs, d'una modernització estimulant del teixit viari i de projectes ambiciosos d'ordenació urbanística i d'expansió urbana, però també d'un cert enlluernament i d'una certa eufòria per al negoci fàcil, que van lliscar amb facilitat cap a l'especulació més descarnada, la qual, de fet, va fagocitar cegament molts edificis històrics del país, enderrocant-los sense cap fre institucional ni gaires reflexos col·lectius d'autoestima.²⁶

L'il·lustre palau dels Gralla, com tants altres monuments arquitectònics de la capital catalana, no sobreviuria a aquesta allau inquietant de demolicions del segle XIX. No obstant els advertiments de la premsa local sobre el risc d'una destrucció imminent, i no obstant les protestes i les gestions d'algunes persones i grups sensibilitzats per tal d'aturar-ne la ruina anunciada, res ni ningú no van aconseguir d'estalviar a la casa Gralla la fi vergonyosa i definitiva que li sobrevingué el 1856.²⁷

El pretext inicial de la ruïna fou un petit carreró medieval en cul-de-sac, obert des de darrere de l'edifici Gralla fins al carrer de la Canuda. Segons les instruccions d'un llistat municipal del 9 de novembre de 1816, el carreró s'havia de tancar amb reixa, simplement, com molts altres de similars de la trama urbana antiga. En canvi, el projecte de reforma viària inclòs el 1847 a l'*Itinerario descriptivo de Cataluña*, de Tomàs Bertran Soler, ja va preveure d'eixamplar i prolongar el cul-de-sac per tal de comunicar directament el carrer de la Canuda amb el de Portaferrissa, malgrat que això impliqués esbucar pel mig la casa Gralla i per tant eliminar-la sense contemplacions.²⁸ La perspectiva dels guanys econòmics immediats que oferia la construcció d'edificis nous en el solar buit resultant féu prosperar la proposta, per desafortunada que semblés, i no van servir de res les notes informatives publicades pel *Diario de Barcelona* durant els anys 1855 i 1856 –amb elogis i defenses quasi unànimes de la històrica casa Gralla, sense comptar les lamentacions generals pel seu penós destí.²⁹

Un cop fracassat un darrer intent d'urgència d'aturar la demolició, protagonitzat l'estiu de 1856 per l'arquitecte Miquel Garriga, la nota del *Diario* del 16 de desembre d'aquell any consignà que “*va desapareciendo de día en día la preciosa fachada y los pocos restos de la antigua casa de Gralla [...]. En breve no quedará de ella sino un triste recuerdo de lo que fue y del poco aprecio que en estos tiempos de ilustración se ha hecho de un edificio de tanto mérito*” (Fig. 2).³⁰ El desembre de 1886, doncs, la ciutat de Barcelona i el patri-

moni arquitectònic del país quedaven desproveïts d'una altra obra rellevant, d'una altra referència històrica col·lectiva: la casa Gralla.

El solar de la desapareguda casa Gralla fou ocupat per l'actual carrer del Duc de la Victòria –el nom inicial era carrer de les Delícies– i per “casas de común y moderna construcción”, com havia pre-

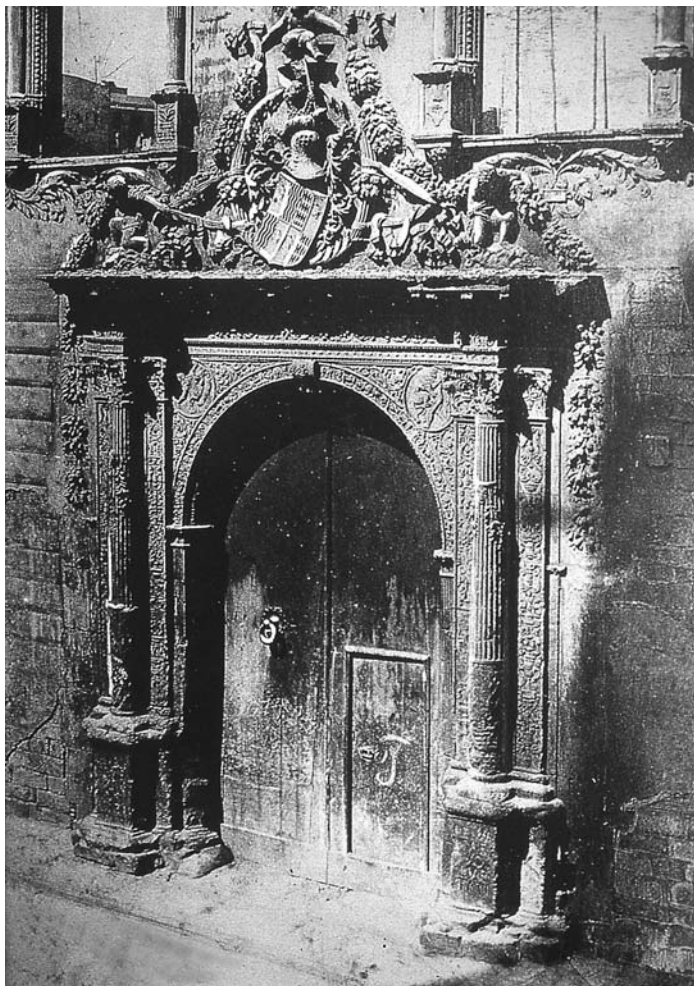

Fig. 2. Casa Gralla, vista del portal durant la demolició de l'edifici (1856). Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat.

baluartes que había en la muralla de Tallers, y la parte más delicada, especialmente el patio, portada de la escalera y otros fragmentos del interior se almacenaron en un local del claustro de Santa Ana”.³³ Després, i ja sense la intervenció de Rogent, Xifré féu traslladar les pedres a la seva finca de Sant Martí, però el transport no fou gaire acurat ni complet, sobretot el dels materials dipositats al baluard de Tallers.

D'altra banda, com que la mort de Josep Xifré (1856) frustrà el seu projecte de reconstruir la casa Gralla, les pedres amuntegades a Tallers i a Sant Martí van tenir destins molt diferents. Les de la muralla de Tallers van quedar abandonades i es van dispersar i perdre lentament amb motiu dels treballs de construcció de la plaça de Catalunya i de l'estació del tren de Sarrià –com testimonia-

vist el *Diario de Barcelona* (27 d'octubre de 1855). Tanmateix, entre aquests edificis nous cal destacar la senyorívola casa Jover –de la coneguda família de banquers–, bastida el 1857 per l'arquitecte Josep Oriol Mestres amb un disseny dels ornaments que evoca el monument històric que substituïa.³¹

En el context de l'enderroc i d'algunes accions ciutadanes per evitar-lo, el potentat “americano” Josep Xifré Casas adquirí –per 20.000 rals, unes 5.000 pessetes– els sectors més característics i elogiats de la casa Gralla amb la intenció de fer-ne una reconstrucció completa a la seva finca de Sant Martí de Provençals –el solar de l'actual hospital de Sant Pau.³² Va encarregar la tasca delicada de desmuntar-ne i numerar tots els elements, i d'aixecar-ne el plànol corresponent, a l'arquitecte que portava l'enderroc, Elies Rogent Amat (1821-1897), el qual d'entrada també s'ocupà de l'emmagatzematge de les pedres. Segons escriví poc més tard el mateix arquitecte, “*parte de las piedras, especialmente las de la fachada, se depositaron en uno de los*

va una nota del *Diario de Barcelona* del 30 gener de 1863, aleshores ja sense reconèixer la procedència d'aquells materials—;³⁴ llevat de la llinda del portal que el col·leccionista Francesc Santacana s'endugué a la seva casa-museu “L'Enrajolada” de Martorell,³⁵ i llevat de les llindes o portals sencers utilitzats en la restauració de la Torre Pallaresa de Santa Coloma de Gramenet,³⁶ la resta de despulles de la façana dels Gralla sembla que van acabar llençades i soterrades, o fins i tot abocades amb altres runes a l'escullera del port.

En canvi, les pedres recollides a la finca de Xifré a Sant Martí de Provençals van tenir un final més afortunat: el 1881 va adquirir-les —per 2.500 pessetes— Antoni M. Brusi Mataró, el marquès de Casa Brusi, amb la idea de reconstruir-ne la façana a la seva torre de Sant Gervasi, emplaçada al carrer de Balmes 315. Confia l'estudi i la ulterior recomposició dels materials adquirits a l'arquitecte August Font i al crític d'art Francesc Miquel i Badia —els quals, però, un cop estudiades les pedres, van adonar-se que corresponien al pati, i no pas a la façana com inicialment tothom havia pressuposat. El 1882 va concloure el muntatge del pati Gralla a Sant Gervasi, una reconstrucció plagada de dificultats perquè no fou possible comptar amb els plànols aixecats per Elies Rogent el 1856, durant l'enderroc —la família Xifré, no obstant les recerques entre els seus documents i papers de Madrid, fetes a petició dels Brusi, “no havia pogut trobar cap plànol, ni dibuix, ni cap escriptura” de l'arquitecte. Per això, calgué instal·lar el pati en un pavelló del jardí de la torre Brusi, com un edifici independent (Fig. 3).³⁷ La reconstrucció del pati Gralla a Sant Gervasi gaudí d'un cert renom, que més endavant (1912) s'aprofitaria per promoure una imatge qualificada i “monumental” de la ciutat de Barcelona amb l'objectiu de contribuir a l’“atracció de visitants”.³⁸

Però els avatars del pati no van acabar en la calma del jardí de Sant Gervasi. Les enormes plusvàlues dels terrenys de la zona generades per l'expansió urbana de Barcelona, al final de la dècada de 1950 i a l'inici de la següent, van forçar la desaparició de la torre Brusi i, consegüentment, del pavelló amb el pati Gralla. El 1962 les seves pedres foren desmuntades de nou i numerades —ara a càrrec de l'arquitecte municipal Joaquim Ros de Ramis—, per encetar un nou períple migratori. De moment, es van dipositar en un magatzem de Cornellà de Llobregat, a l'espera que fructifiquessin els diversos intents de la família Brusi i hereus, tinguts entre 1961 i 1984, per vendre el pati a l'ajuntament de Barcelona.³⁹ Però, com que les gestions, malgrat la seva insistència i dilatació, no van prosperar —deixem-ho així—, i com que, al capdavant, qui va trobar interessants les despulles del pati Gralla i va comprar-les —amb el propòsit de reven-

Fig. 3. Casa Gralla, planta baixa del pati en la reconstrucció d'August Font (1882). Barcelona, Sant Gervasi, torre Brusi (enderrocada el 1962). Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat.

dre-les– fou un antiquari de Cala Mijas (Màlaga), aquelles pedres van emprendre un estrany i llarg viatge cap a Andalusia.

Un cop traslladades a Cala Mijas, les pedres van entrar en l'esfera del mercat lliure –del “dòlar global”, diguem-ne– i per tant van estar exposades al risc dels destins més dispars i pintorescos. Segons qui les hagués comprat al comerciant d'antiguitats, les pedres haurien pogut servir una decoració de *qualité* a la residència d'algun potentat de Marbella, posem per cas –d'un constructor, d'un polític, d'un aristòcrata, d'un xeic àrab... O haurien pogut emigrar a l'estranger, per exemple a la mansió d'un nou ric californià. O també haurien pogut ser dividides i venudes en lots, per acabar dis-

persades en xalets i xaletets de localitats diferents de la costa andalusia.

Però no passà res de tot això, per sort. Aquest cop els capricis de la fortuna van jugar a favor del nostre patrimoni col·lectiu –a favor de les relíquies, ja prou maltractades. El conjunt no tan sols no quedà desmembrat, sinó que es beneficià d'un reconeixement generós i d'un cert “retorn a casa”. En efecte, el 1994 les pedres desplaçades a Cala Mijas foren adquirides –per 25 milions de pessetes– pel senyor Herbert Gut, president executiu de l'empresa Prosegur, amb la intenció de recompondre el pati, tot respectant-ne els valors històrico-artístics, en un edifici de l'entitat pròxim a Barcelona. El 1995 les pedres van emprendre viatge en sis camions-trailer des d'Andalusia cap al nou destí, l'Hospitalet de Llobregat. I des del 1996, el pati Gralla quedà instal·lat en la sucursal barcelonina de Prosegur –un edifici de la zona industrial de l'Hospitalet, Gran Via 175-177–, acuradament recompost a l'interior de la construcció contemporània amb l'estudi de José Losada Fernández i d'acord amb un projecte d'integració redactat i executat per l'arquitecte Octavi Mestre Aramendia (Fig. 4).⁴⁰

Fig. 4. Casa Gralla, galeria principal del pati en la reconstrucció d'Octavi Mestre (1996). L'Hospitalet de Llobregat, edifici Prosegur. Foto J. Garriga, 1996.

Reconstrucció “virtual” de la casa Gralla: materials, testimonis, documents

Malauradament, no consten informacions arquitectòniques concretes i fiables sobre l'interior de la casa Gralla –més enllà d'un comentari de Pau Piferrer a propòsit dels admirables enteixinats d'algunes sales i d'una observació puntual referida a la datació d'una escala (c. 1306).⁴¹ Els únics elements materials conservats, que coneguem, es limiten a la caixa i les arcades de pedra del pati, ara reinstal·lat a l'Hospitalet, i a les llindes recuperades al museu Santacana de Martorell i a la Torre Pallaresa de Santa Coloma de Gramenet. Tanmateix, també poden contribuir positivament al nostre coneixement de l'arquitectura de la casa alguns testimonis gràfics obtinguts poc abans o en el moment de la seva demolició. Precisem d'entrada que són molt pocs, i encara limitats a la façana exterior: una litografia de Francesc Xavier Parcerisa amb el portal (1839); un gravat d'Antoni Roca amb el conjunt de la façana (1842), tret a partir d'un daguerreotip –probablement de Ramon Alabern, de 1839–;⁴² dues fotografies de l'Arxiu Municipal d'Història amb vistes de la façana (1850?) i del portal (1856); uns dibuixos de les finestres de la façana fets en el moment de l'enderroc per l'escenògraf Alexandre Soler Rovirosa i datats el 18 de gener de 1857 –destruïts el 1936 a la col·lecció familiar de Xavier de Salas, però coneguts per fotografies–;⁴³ un dibuix aquarellat de la façana, de Joan Fatjó (1889-1890), ara conservat al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, i un altre dibuix del francès Rouargue.⁴⁴

Se sap que l'arquitecte Elies Rogent havia fet un plànol de la casa Gralla el 1856, arran de l'enderroc, segons comunicà ell mateix per escrit a Francesc Miquel i Badia: “*Cuando hice el derribo acompañé un plano detallado y numerado de las piedras, cuyo documento debe obrar en el archivo de D. José Xifré de Madrid*”.⁴⁵ Aquest plànol, limitat molt probablement a la façana i el pati, no s'ha pogut localitzar –com dèiem abans–, malgrat les recerques fetes ja el 1881 a la residència dels Xifré a Madrid.⁴⁶

En canvi, ara caldrà donar compte d'una novetat: s'ha conservat un àlbum o “quadern de camp” del mateix Elies Rogent que conté sis pàgines amb anotacions i dibuixos de la façana i del pati de la casa Gralla, realitzats mentre s'ocupava de la seva demolició de 1856. Sens dubte són croquis que l'arquitecte utilitzà per fer el “*plano detallado y numerado de las piedras*” enviat a Xifré i posteriorment extraviat. He tingut l'ocasió d'examinar aquest quadern, oblidat o desconegut fins avui, que m'ha posat a les mans el vell mestre i amic Frederic-Pau Verrié. Em sembla que no serà ociós, com a mínim, difondre'n l'existència i esbossar una primera aproximació al seu contingut. L'anàlisi a fons dels dibuixos caldrà deixar-la per a més endavant.⁴⁷

Encapçala el quadern una anotació autògrafa afegida en tinta força anys més tard (*post* 1882), que transcrivim literalment sense fer-hi retocs: “*Este album que se refiere a obras anteriores á 1860 solo tiene de importante que en el mismo constan las operaciones que hice por encargo de Xifre para conservar los restos de la fachada y patio de la antigua casa de Gralla que aprovechó Augusto Font para la traslación del último á la casa torre de Brusi en San Gerbasio [1882]. Hay tambien el levantamiento de la capilla de S. Agueda cuando me encargué de su restauracion pero es dificil sacar ahora ningun provecho porque se halla el lapiz en mal estado. [Signatura] Rogent*”. Aquí reproduïm les sis pàgines que contenen els croquis i apunts gràfics referits a la casa Gralla –els folis 14v, 15r, 15v, 16r, 16v i 17r (Fig. 5 a 10)–, amb la reiteració d'algun detall ampliat (Fig. 11 a 19). Tots els dibuixos originals de Rogent són fets a llapis, malauradament molt esvaït, i solen portar lletres i numeracions per indicar mides, ordre, posició, etc. dels elements representats. Cal adver-

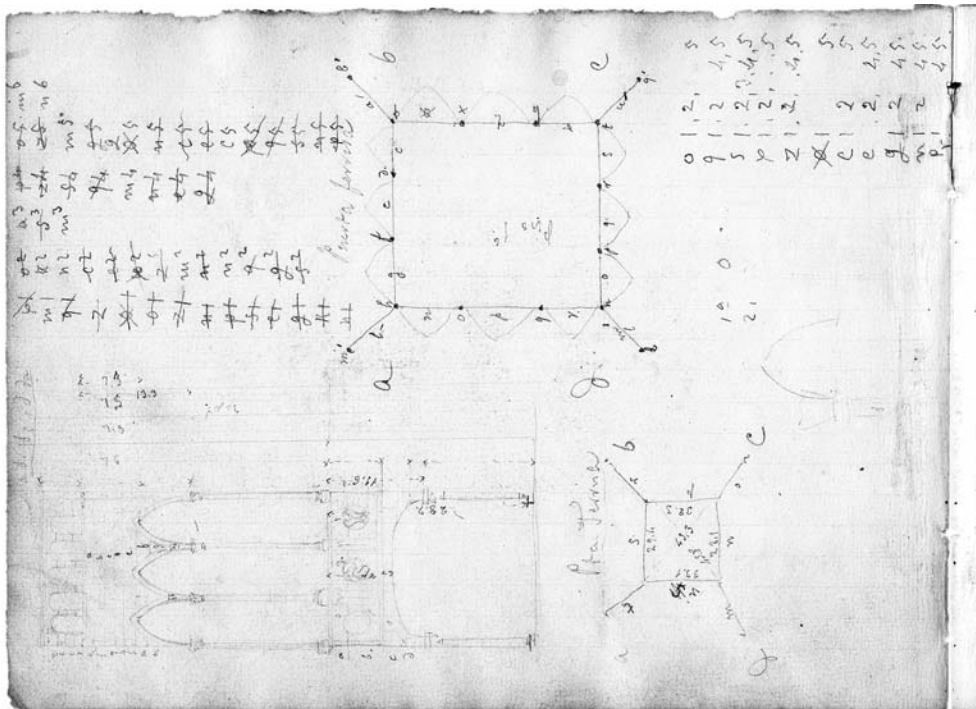

Fig. 5. Elies Rogent, dibuixos de la casa Gralla (1856). Quadern de notes, I, fol. 14v.

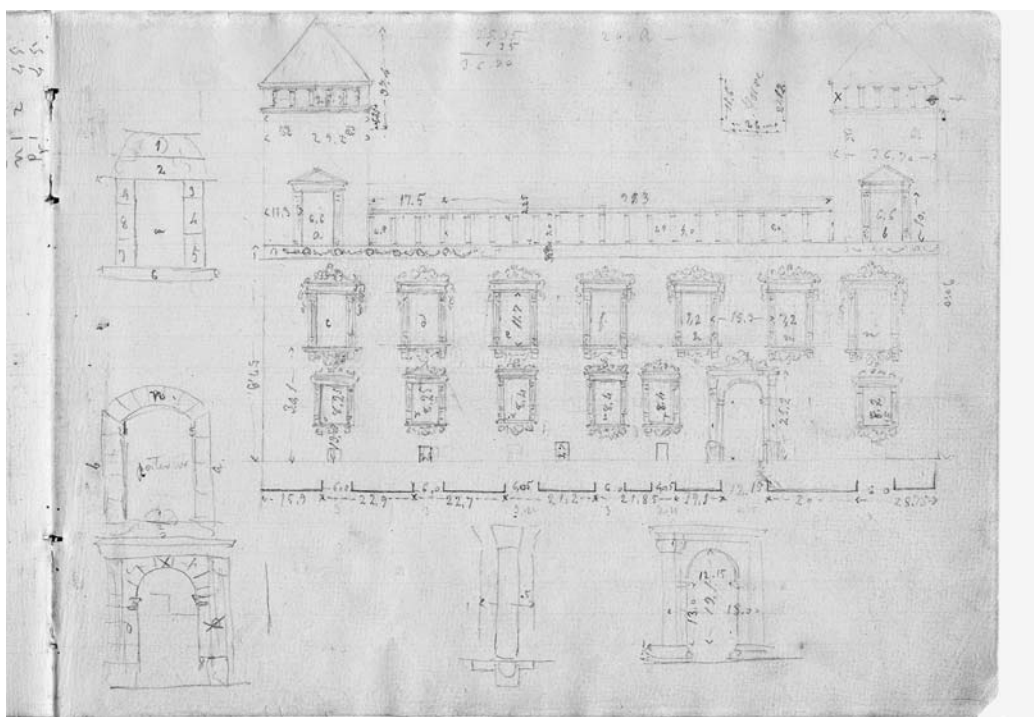

Fig. 6. Elies Rogent, dibuixos de la casa Gralla (1856). Quadern de notes, I, fol. 15r.

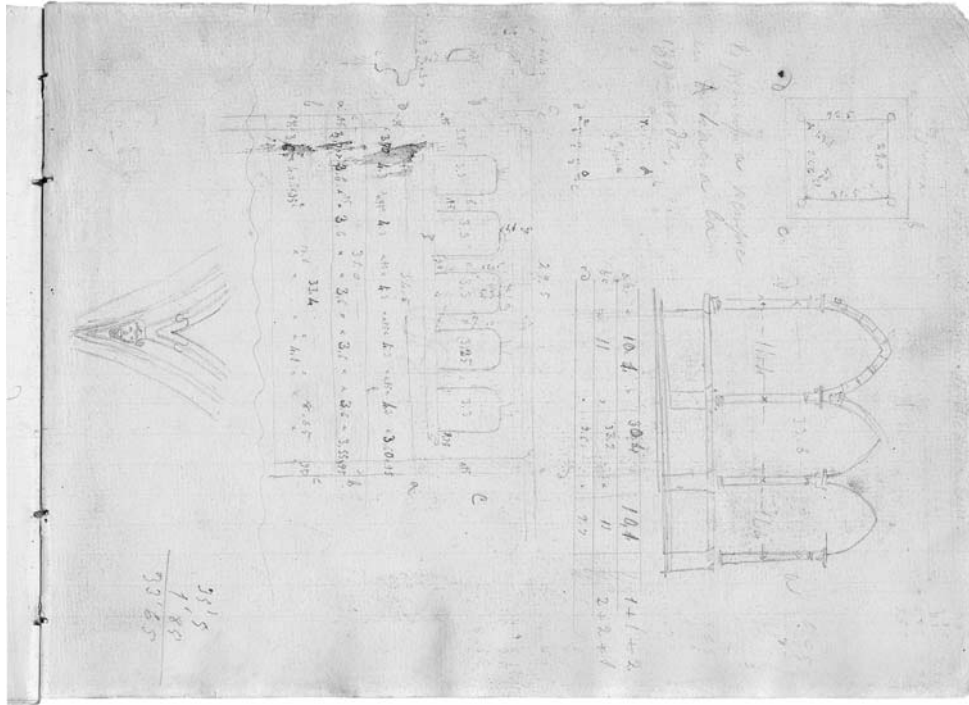

Fig. 7. Elies Rogent, dibuixos de la casa Gralla (1856). Quadern de notes, I, fol. 15v.

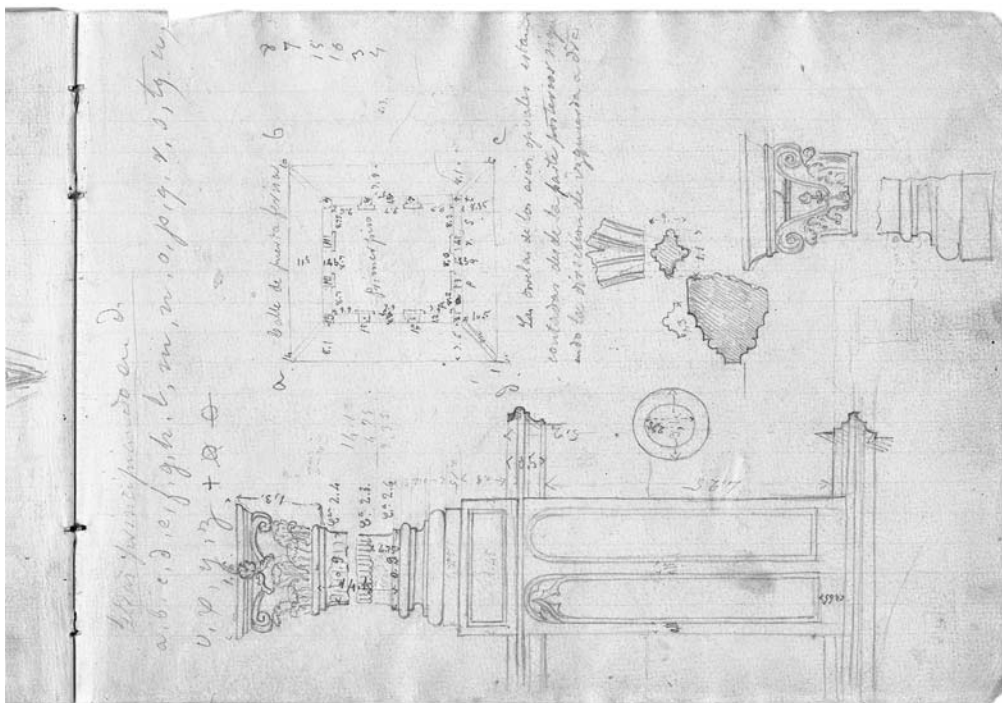

Fig. 8. Elies Rogent, dibuixos de la casa Gralla (1856). Quadern de notes, I, fol. 16r.

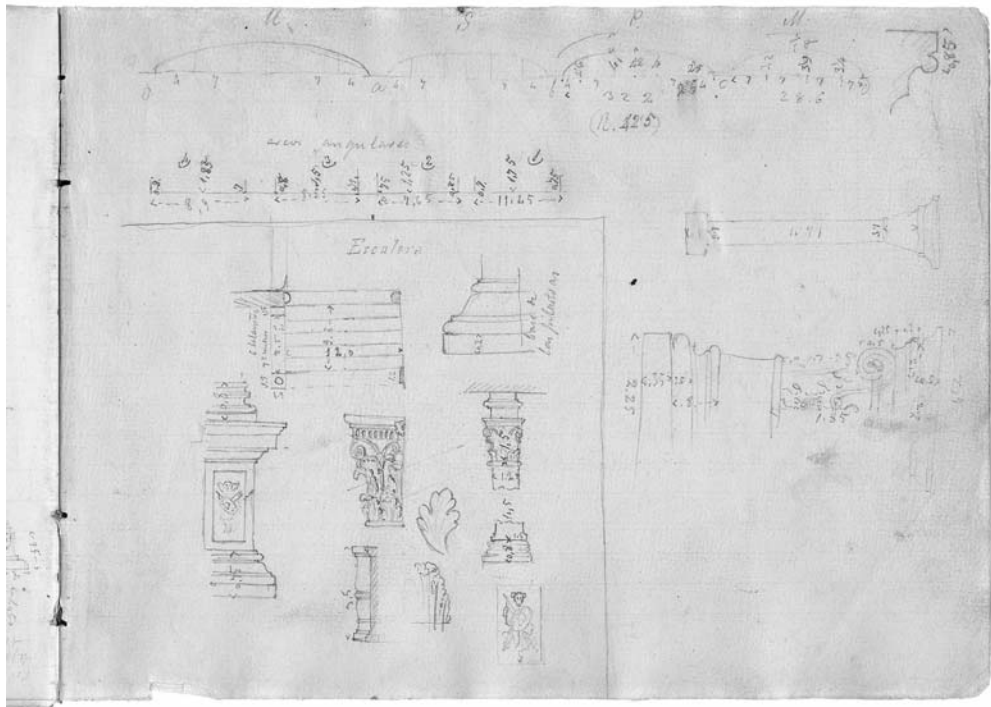

Fig. 9. Elies Rogent, dibuixos de la casa Gralla (1856). Quadern de notes, I, fol. 16v.

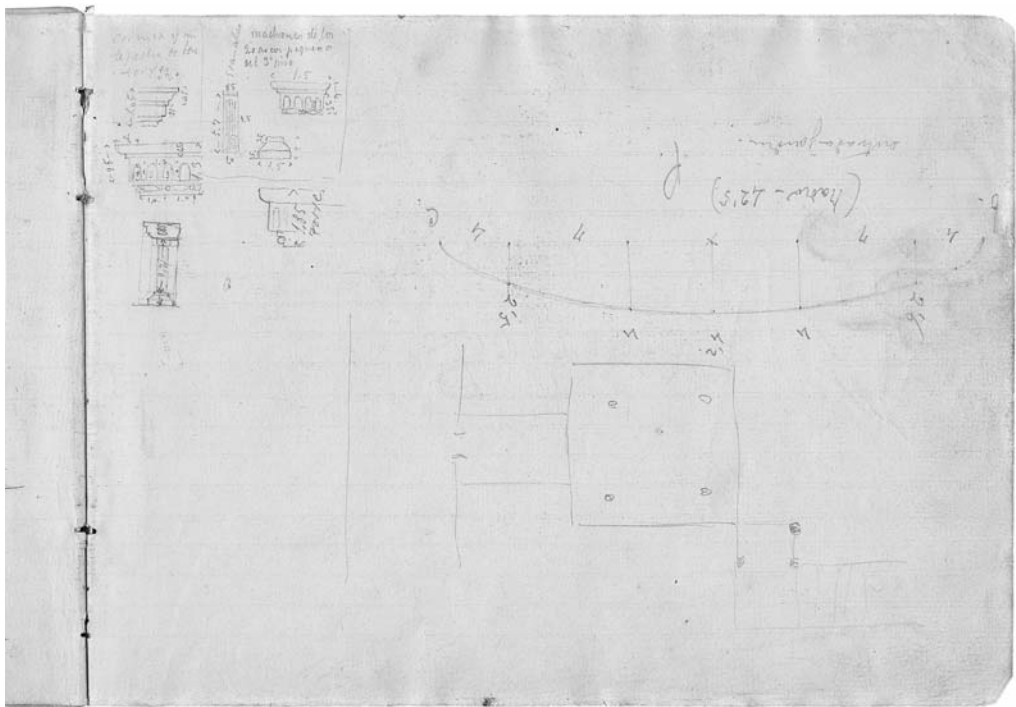

Fig. 10. Elies Rogent, dibuixos de la casa Gralla (1856). Quadern de notes, I, fol. 17r.

tir que, d'acord amb la naturalesa de l'encàrrec de Josep Xifré i tal com ja remarca el mateix arquitecte, els dibuixos es limiten estrictament a la façana principal i a les galeries del pati –amb l'afegit de l'arc de l'escala. No inclouen la planimetria general de la casa, ni dades útils per reconstruir la distribució o l'organització de les estances interiors de les seves tres plantes.

No obstant aquesta gravíssima restricció, el “quadern de camp” d'Elies Rogent enriqueix considerablement, amb il·lustracions i dades inequívokes, la informació sobre la casa Gralla que ens constava fins avui –cenyida a les restes materials i a la documentació literària i gràfica ja prou recordades aquí. En tot cas, el complex de dades actualment s l'abast facilita una aproximació gens negligible, que a continuació intentarem sintetitzar, als dos episodis arquitectònics de l'edifici cincencentista sovint assenyalats: la façana principal i el pati.

El remodelatge complet, en el segle XVI, del frontis de la casa Gralla (Fig. 1) potser fou plantejada arran d'una ampliació cap a l'oest que hauria absorbit estructures preexistents sense enderrocar-les del tot –això explicaria, entre altres detalls, la desigualtat de les torres cantoneres i el descentrament tan pronunciat del portal d'accés a l'interior–; fos com fos, va unificar un conjunt lleument convex, adaptat a una petita inflexió o curvatura del carrer de Portaferrixa a tocar de la placeta de la Cucurulla.

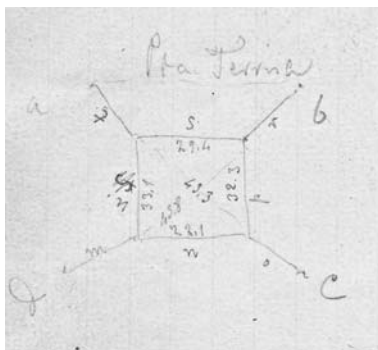

Fig. 12. Detall de Fig. 5 (fol. 14v, b), amb la planta de la galeria baixa.

L'organització de la façana (fol. 15r) (Fig. 6) manifesta una certa voluntat de composició arquitectònica “romana”, bé que aquesta ordenació, des de l'òptica dels criteris en voga a Roma o a la Itàlia coetània, no passaria d'un simple assaig benintencionat, tot just embrionari. Observem que les obertures reben una decoració homogènia i s'arreglaren horitzontalment, però en canvi no es distribueixen d'acord amb un disseny unitari que, per exemple, n'unifiqui les dimensions i contempli centres o eixos verticals de simetria. Per flanquejar el coronament tradicional d'una galeria de solana, formada per pilastretes de motlluratge romà (fol. 17r, b) i un gran ràfec, apareix una segona “torratxa” amb gàrgoles a ponent, però és més petita que la de llevant i les seves finestres tampoc no respecten els eixos verticals. L'únic element articulador del conjunt de la façana és l'estret fris clàssic de garlandes, bucranis i mascarons que fa d'ampit a la galeria de solana terminal i es prolonga a les torres. Cap altre fris, ni imposta, no marca els diversos plans o nivells de l'alçat de l'edifici.

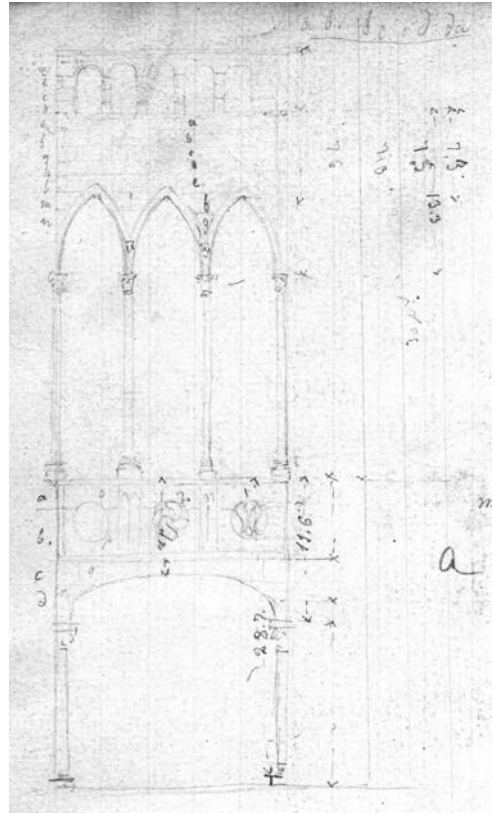

Fig. 11. Detall de Fig. 5 (fol. 14v, a), amb l'alçat general del pati.

Així doncs, el protagonisme de la qualificació formal de la superfície exterior del palau no s'ha pas confiat a la regularitat i al ritme compositius, o a les correspondències simètriques, ni encara menys a les relacions mètriques o a l'harmonia de les proporcions, sinó a un fastuós desplegament escultòric “a la romana” que emmarca i encimbella les finestres de les dues plantes, en substitució dels guardapols gòtics. La frondosa ornamentació, tallada amb relleus molt pronunciats en gresos de Montjuïc –cada finestra en conté nou blocs (fol. 15r, e) (Fig. 13)–, subratlla els ampits i culmina l'estructura arquitravada de les obertures flanquejades per columnes corínties amb entaulament. Combina medallons efigiats amb personatges romans, *putti*, màscares, bèsties i vegetals enroscats, monstres metamòrfics, garlandes i penjolls variats, espirals d'acants i cornucòpies, etc., i manté una composició diferent a cada finestra, però resolta segons els mateixos esquemes decoratius, que remetent al repertori grotesc.

Notem que el disseny dels elements arquitectònics i de l'ornat reflecteix una informació substancial, força exacta i acurada, de les morfologies i del lèxic clàssics –comprovable a la llinda de L'Enrajolada de Martorell i als dibuixos d'A. Soler Rovirosa (18 de gener de 1857)–; ara bé, una tal formalització d'arquitectures, tant o més que les decoracions grotesques i romanes que les acompanyen, obliga a preveure l'existència de bons models a l'abast dels escultors i picapedrers. Potser en aquest cas convindria pensar en models reals –a més, o en comptes, de l'habitual recurs a gravats i estampes–, uns models no tan sols excel·lents i fàcilment accessibles als responsables d'apli-

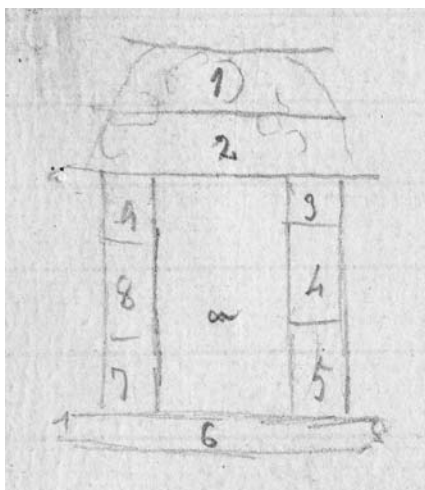

Fig. 13. Detall de Fig. 6 (fol. 15r, e), amb les finestres de façana compostes per nou blocs.

car-los, sinó també molt poc distants de la casa Gralla: em refereixo a les mampares de fusta del cor de la catedral de Barcelona, contractades amb intervenció de l'ardiaca Lluís Desplà i realitzades per l'escultor Bartolomé Ordóñez (1517-1519), acabat d'arribar d'Itàlia.

L'ornamentació “a la romana” es torna encara més condensada i rica en el portal (Fig. 2), atapeint-ne tots els elements arquitectònics amb relleus de talla minuciosa. Consta d'arc de mig punt inscrit en un sistema de columnes corínties amb contrapilastres i entaulament. El mancant frontó triangular de coronament aquí ha traduït el seu perfil en relleus figurats, un reflex compositiu arcaïtzant, com en el cas de les finestres. Els relleus representen exuberants garlandes de fruits i de fullatge, sostingudes amb grans llaçades per tres *putti* alats, que emmarquen l'escut quarterejat amb l'heràldica dels Gralla-Desplà i Hostalric-Sabastida dins d'un cercle de cornucòpies –encara culminat pel timbre d'un lleó abandonat i per un devessall de llambrequins.⁴⁸

Els carcanyols de l'arc porten dos medallons amb relleus de treballs d'Hèrcules, que mostren les lluites de l'heroi amb el centaure Nessos i amb el lleó de Nemea. L'evocació heracliana no és pas casual, ni aïllada: el llibre de Pere Tomic *Històries e conquestes dels reis d'Aragó* –imprès el 1495, 1519 i 1534– havia popularitzat el personatge com a mític fundador de Barcelona i probablement per això figura en la temàtica ornamental de diversos edificis cinc-centistes de la ciutat. S'han conservat relleus d'Hèrcules a la casa del carrer d'Avinyó núm. 17, a la casa Bassols del carrer de la Cucurulla, al pòrtic del Trentenari de la Casa de la Ciutat... El basament

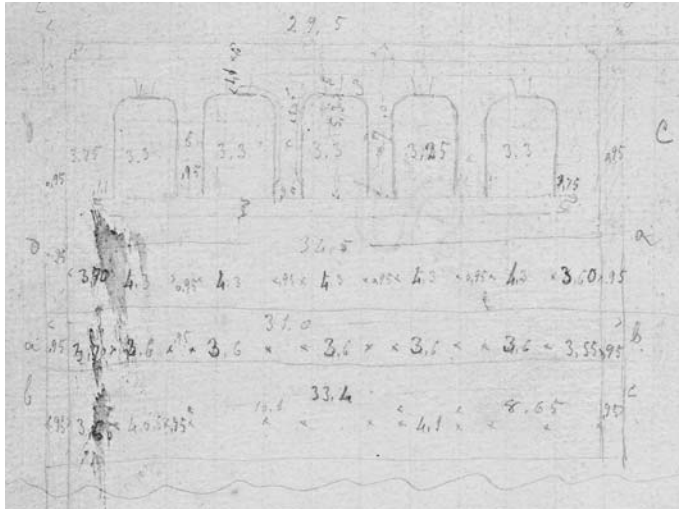

Fig. 14. Detall de Fig. 7 (fol. 15v, c), amb l'alçat de l'arqueria del tercer nivell o àtic.

(Fig. 3) i fa pocs anys Octavi Mestre a l'edifici de Prosegur (1996) (Fig. 4), és de planta pràcticament quadrada,⁵⁰ amb alçat de tres nivells (fol. 14v, a) (Fig. 11). El nivell inferior o planta baixa (fol. 14v, b) (Fig. 12) presenta una gran arcada rebaixada per costat, amb perfil d'arc carpanell i motllura de bandes còncaues, que recolza sobre un àbac en les robustes columnes de marbre, de fust llis, dreçades a cada angle. Les quatre columnes tenen capitells corintis amb l'àbac motllurat en gola i, en dos casos, amb les volutes invertides –a semblança del capitell reproduït per Diego de Sagredo a *Medidas del Romano* (Toledo, 1526). El recurs d'impostar les arcades rebaixades sobre l'àbac mitjançant un salmer, afegit al costum d'articular-les al mur amb arcs d'estrep cantoners igualment rebaixats –perquè desvien les càrregues cap a les cantonades interiors de la caixa del pati i així permeten aprimar els suports columnaris–, donen al primer cos del pati un aire d'estranya lleugeresa. Aquests arcs cantoners, registrats en els dibuixos de Rogent (fol. 14v, b) (Fig. 12) i ben visibles en fotografies antigues del pavelló Brusi (Fig. 3), s'han perdut o extraviat i en l'última reconstrucció de Prosegur ha calgut substituir-los per elements de formigó. També s'ha perdut l'àbac superior dels quatre capitells.⁵¹

Continua, al segon cos o planta noble, una esvelta galeria de tres arcs ogivals per costat, lliurats sobre columnetes estilitzades (fol. 14v, a; fol. 16r) (Fig. 11 i 8). Malgrat les seves proporcions gòtiques, encara accentuades per un doble plint o dau que n'aixeca la base àtica (fol. 16r, be), les columnes presenten capitell corinti (fol. 16r, a) (Fig. 16) –alguns amb les volutes invertides, com al cos baix– i tenen fust d'estries amb doble joc al terç inferior. Les arcades d'estrep de cantonada (fol. 16r, c), presents en la reconstrucció de 1882, també s'han perdut en la de 1996 (Fig. 4), igual que a la planta baixa.⁵² La galeria reposa sobre un sòlid ampit (fol. 14v, a) (Fig. 11), perforat amb claustres calades tangents

de les columnes de cada flanc del portal es reparteix la inscripció *PUBLICAE VENUSTATI / PRIVATAE UTILITATI*, d'una certa coloració vitruviana que també recorda el motiu oficial de les concessions municipals de pedra i d'aigua (1517-1518) obtingudes per Miquel Joan de Gralla. Consta que el sumtuós portal dels Gralla serví de model a d'altres –com vèiem abans, el 1536 el mestre Pedro Suárez va contractar-nenun d'igual per a la casa d'Onofre Maimó.⁴⁹

El pati conservat, tal com van reconstruir-lo en primer lloc August Font a la torre Brusi de Sant Gervasi (1882)

Fig. 15. Detall de Fig. 7 (fol. 15v, d), amb el motlluratge d'un carcanyol acabat en cap.

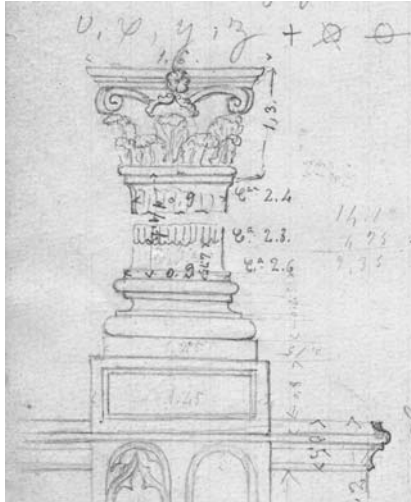

Fig. 16. Detall de Fig. 8 (fol. 16r, a), amb un capitell i base de columna de la galeria noble.

quadrat del pati, com una tímida cornisa terminal (fol. 15v, c) (Fig. 14). En la instal·lació actual a Prosegur, l'àtic queda sobrealtat per una filada nova de carreus, el mateix expedient que vèiem a l'ampit de la galeria noble i que respon a la mateixa necessitat d'acomodar-lo al nivell més alt del forjat de l'edifici preexistent.⁵³

L'absoluta regularització de tots quatre costats del pati Gralla ha implicat un canvi tipològic encara més remarcable que la modernització de les morfologies i la hibridació dels repertoris decoratius. L'escala principal, que en la tradició quatrecentista autòctona –tant a Catalunya com als altres territoris de la corona d'Aragó– se situava a l'espai obert, amb almenys un tram del seu recorregut adossat al mur de la caixa exterior del pati, en la casa Gralla s'ha desplaçat sencera cap a una cruïlla de l'interior de l'edifici; això ha permès donar al pati un disseny completament simètric i lliure. Si entenem bé un croquis del quadern de Rogent (fol. 17r, d) (Fig. 19), l'escala estava emplaçada més enllà del pati, a la dreta de qui entrava des del carrer. Era “nova” i diferent d'una altra escala anterior, l'“antiga”, esmentada per Pau Piferrer al costat esquerre: “la antiga escalera que està á un lado del patio, á la izquierda del que entra, y parte del mismo patio, pertenecen á aquella primera época [c. 1306, o segle XIV]”.⁵⁴

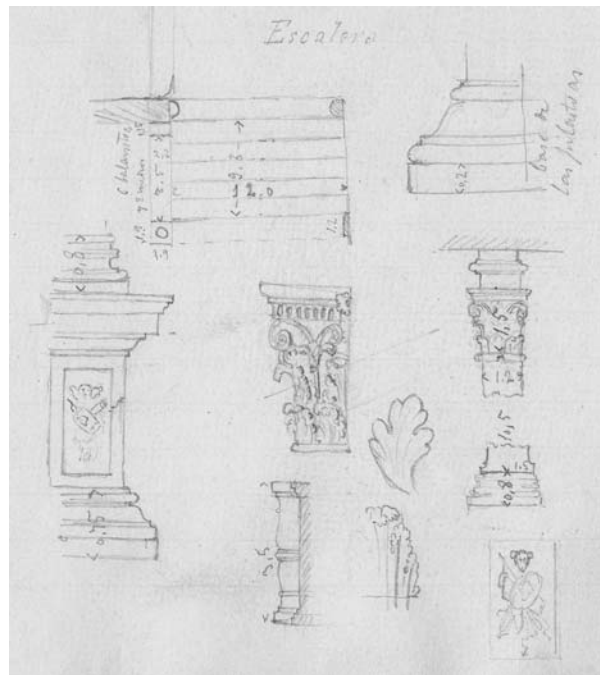

Fig. 17. Detall de Fig. 9 (fol. 16v, h), amb el grup de dibuixos d'elements de l'escala enquadrat sota l'epígraf “Escalera”.

Així, l'escala al·ludida per Elies Rogent en la carta a Francesc Miquel i Badia⁵⁵ i dibuixada al seu quadern –a més del croquis sumari de la planta (fol. 17r, d) (Fig. 19), conté la curvatura exacta de l'arc carpanell d'accés (fol. 17r, c) (Fig. 18) i elements dels seus brancals amb columnes corínties i pedestals decorats (fol. 16v, h) (Fig. 17)–⁵⁶ és l'escala nova, coetània del pati cincentista. No sembla pas que el 1856 Rogent hagués desmuntat per a Josep Xifré tota aquesta escala originària, sinó només el marc de la seva arrencada, o sigui l'arcada de perfil carpanell i brancals “romans” que hi donava accés. L'arc, que l'arquitecte registrà al quadern de 1856 i que apareix reconstruït al pavelló de la Casa Brusi emmarcant la fantasiosa escala neogòtica d'August Font (1882) (Fig. 3),⁵⁷ avui s'ha de donar per perdut –o com a mínim per extraviat. Potser va desaparèixer durant el desmuntatge del pavelló, el 1962,⁵⁸ o potser durant els trasllats de les pedres d'un lloc a l'altre, de Sant Gervasi a Cornellà de Llobregat i del magatzem de Cornellà al de l'antiquari de Cala Mijas. Com sigui, la instal·lació actual a Prosegur (1996) ja no ha comptat amb cap residu d'aquest element tan significatiu de l'edifici.⁵⁹

L'expedient aplicat a la casa Gralla de lliscar l'escala cap a l'interior d'una crugia de l'edifici per poder alliberar un pati regular, potser va tenir a la vista models exògens, però en tot cas representa una solució més evolucionada que la intermèdia que ja observem en edificis anteriors, com a l'hospital de Santa Maria de Lleida o al palau Centelles de Barcelona. Posteriorment, l'exemple seria tingut en compte per Antoni Carbonell, el qual al palau del Lloctinent (1549-1557) repeteix amb morfologies més modernes i a una escala més gran el mateix esquema de pati que la casa Gralla. I potser la llotja construïda per Gil de Medina al pati dels tarongers del palau de la Generalitat (1539-1540) també va manllevar-ne algun detall, com la sèrie d'arcs apuntats que imposten sobre capitells corintis de volutes invertides –bé que aquí les columnes, de fust llis estrangulat per un bocellet, ja han perdut les proporcions gòtiques.

Per concloure, reiterem un cop més que la casa Gralla presenta un interès excepcional per a la història de l'arquitectura del segle XVI a Catalunya. D'una banda, perquè és el primer edifici que registra copiosament els nous aires del Renaixement, però d'altra banda perquè documenta de

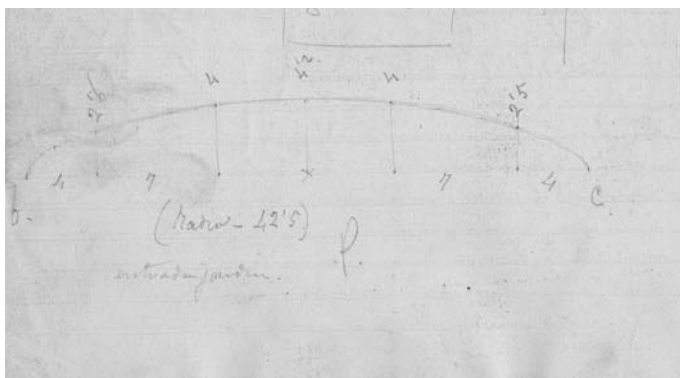

Fig. 18. Detall de Fig. 10 (fol. 17r, c), amb el perfil i mides d'un arc carpanell (inscripcions: “Radio 42’5” i “entrada jardí”).

Fig. 19. Detall de Fig. 10 (fol. 17r, d), amb un croquis de la planta del pati i de la posició de l'escala des del carrer de la Portaferrixa.

forma exemplar la hibridació gòtico-renaixentista que caracteritzarà l'arquitectura catalana quasi fins a les darreries del segle: una organització gòtica de l'espai i de la majoria dels alçats, amb canvis tipològics mínims, que es compagina amb una aplicació de models clàssics abundant, però entesa com a simple repertori decoratiu, en pacífica simbiosi amb les morfologies gòtiques tradicionals.⁶⁰

NOTES

- * Una versió més reduïda del present treball, redactada en francès i amb el títol de “La ‘casa Gralla’: construction, destruction et reconstruction d’une demeure seigneuriale Barcelonaise du 16e siècle”, fou presentada a les *Journées d’études “La maison en Languedoc et en Catalogne à l’époque moderne”*, Universitat de Toulouse-le Mirail, 8-9 d’octubre de 2004 (sessions a l’Hôtel d’Assézat). La recerca que ara presentem s’ha beneficiat d’una subvenció del Ministerio de Ciencia y Tecnología, PNICDIT, projecte BHA2003-09140-C02-01.
- En el mateix segle XVI, Dionís JERONI JORBA, *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona, 1589, fol. 18r, descriu la casa Gralla, aleshores casa del Marquès d’Aitona, com “*el palacio de lindísimas, y de diversas y admirables figuras adornado*”. Vegeu també Antonio PONÇ [Ponz], *Viaje de España*, 18 vol., Madrid, 1772-1794, citat per l’edició de C. del RIVERO, Madrid, 1988, vol. XIV [1788], carta 1/85, pàg. 46, i carta 2/72, pàg. 68; Pablo PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España, I, Cataluña (1ª parte)*, amb làmines de F. X. Parcerisa, Barcelona, 1839, pàg. 61-65; Francisco PI MARGALL, *España. Obra pintoresca...*, Barcelona, 1842, pàg. 108; Pascual MADDOZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, 16 vol., Madrid, 1845-1848 (vol. I-XI) i 1849-1850 (vol. XII-XVI), citat per l’edició facsimilar dels articles sobre el Principat de Catalunya, 2 vol., Barcelona, 1985, vol. I, pàg. 243-244; Antonio de BOFARULL, *Guía cicerone de Barcelona*, Barcelona, 1846, pàg. 11; Andrés A. PI ARIMON, *Barcelona antigua y moderna. Descripción é historia de esta ciudad desde su fundacion hasta nuestros días*, 2 vol., Barcelona, 1854, vol. I, pàg. 418-420; José PUIGGARÍ, “Barcelona. Palacio de los duques de Medinaceli”, *El Museo Universal*, Barcelona, 1857, vol. I, pàg. 189-190.
 - Una aproximació sintètica a la casa Gralla, tant al seu periple històric –fins al lamentable final– com a la seva significació arquitectònica en el marc de les arts del Cinccents a Catalunya, es trobarà a Joaquim GARRIGA (amb la col·laboració de Marià CARBONELL), *L’època del Renaixement, s. XVI (Història de l’art català, IV)*, Barcelona, 1986, pàg. 32-34, i a Joaquim Garriga, “El Renaixement, orígens i influències”, dins Maria Carme FARRÉ (ed.), *L’arquitectura en la història de Catalunya*, Barcelona, 1987, pàg. 174-176.
 - PI ARIMON, 1854, cit. (nota 1), vol. I, pàg. 418.
 - Agustí DURAN SANPERE, “La Casa Gralla” [versió ampliada de “El ejemplo de la Casa Gralla”, *La Vanguardia*, núm. 21902, Barcelona, 20 de maig de 1934, dins *Barcelona i la seva història, I: La formació d’una gran ciutat*, Barcelona, 1972, pàg. 535; Joan AINAUD-Josep GUDIOL-F.-Pau VERRIÉ, *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, Madrid, 1947, pàg. 344.
 - Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, dir. Josep M. SANS TRAVÉ, 4 vol., Barcelona, 1994-1997, vol. I (1411-1539), pàg. 253-260; vegeu Joan YEGUAS, *L’escultor Damià Forment a Catalunya*, Lleida, 1999, pàg. 61.
 - Josep M. MADURELL MARIMON, “Escultores renacentistas en Cataluña”, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, V-3/4, 1947, pàg. 217-218, n. 17; Josep M. MADURELL MARIMON, “Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)”, *Estudios y Documentos de los Archivos de Protocolos*, I, 1948, pàg. 137-138, doc. 17.
 - MADURELL, 1948, cit. (nota 6), pàg. 139, doc. 17.
 - Dietaris*, 1994-1997, cit. (nota 5), vol. I, pàg. 268-277; vegeu YEGUAS, 1999, cit. (nota 5), pàg. 63.
 - Josep M. MADURELL MARIMON, *Pedro Nunyes y Enrique Fernandes, pintores de retablos*, separata dels *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 1944, pàg. 34; MADURELL, 1947, cit. (nota 6), pàg. 216-223, docs. 2 i 3.
 - PIFERRER, 1839, cit. (nota 1), pàg. 63; Eulàlia DURAN, “Gralla, Miquel Joan”, *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 8, Barcelona, 1975, *ad vocem.*; Pere MOLAS, *Catalunya i la casa d’Àustria*, Barcelona, 1996, pàg. 62 i 63.
 - PI ARIMON, 1854, cit. (nota 1), vol. I, pàg. 418; Francesc CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona. Geografía General de Catalunya*, II vol., Barcelona, 1908-1918, vol. IV, pàg. 748, n. 2015; AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ, 1947, cit. (nota 4), pàg. 344.
 - El capítol de la seu de Barcelona concedí a l’ardiaca Desplà, el març de 1514, aigua de la conducció de la font del claustre per a la seva casa del carrer de Santa Llúcia, perquè “*magna impensa instauravit et sumptuosa fabricavit atque ampliavit*” (vegeu Agustí DURAN SANPERE, “La Casa de l’Ardiaca” [refosa de textos publicats el 1925 i 1928], dins 1972, cit. (nota 4), pàg. 401-418; AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ, 1947, cit. (nota 4), pàg. 311-313; GARRIGA, 1986, cit. (nota 2), pàg. 26-28). El novembre del mateix 1514, els consellers de la ciutat van

- autoritzar a Lluís de Centelles l'extracció de pedra de les pedreres municipals de Montjuïc per a la seva casa de la baixada de Sant Miquel, perquè el nou palau en construcció contribuïa a la bellesa i al sanejament urbans (vegeu AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ, 1947, cit. (nota 4), pàg. 343-344) –va treballar-hi l'escultor turenès Rainer del Clous, o René Ducloux (vegeu Marià CARBONELL, estudi inèdit citat a A.de FLUVIA-I.GONZÁLEZ-P.VIVAS, *El palau Centelles*, Barcelona, 2002, 35-41), el mateix que el 1516 cisellà el portal de la veïna església de Sant Miquel, obrat pels mestres Gabriel Pellicer i Pau Mateu per encàrrec de Jeroni Descoll (vegeu Agustí DURAN SANPERE, “El portal renaixentista de l'antiga església de Sant Miquel”, publicat el 1930, ara dins *Barcelona i la seva història, 3: L'art i la cultura*, Barcelona, 1975, pàg. 319-321, sense el document; GARRIGA, 1986, cit. (nota 2), pàg. 29-30). No serà balder recordar que també en aquests anys, i igualment en relació amb l'ardiaca Lluís Desplà –responsable de l'obra a compte del capítol canonical–, el mestre Antoni Carbonell intervingué en l'acabament del cor de la catedral de Barcelona, ara flanquejant un destacadíssim escultor burgalès format a Itàlia, Bartolomé Ordóñez (1517); aquestes feines empreses a la catedral van resultar accelerades i ampliades a causa de l'estada de Carles V a Barcelona, el 1519 (vegeu GARRIGA, 1986, cit. (nota 2), pàg. 35-42; Marià CARBONELL, “Bartolomé Ordóñez i el cor de la catedral de Barcelona”, *Locus Amoenus*, 5, Bellaterra, 2000-2001, pàg. 125-126 [Antoni Carbonell] i pàg. 126-128 [ardiaca Desplà]; Marià CARBONELL, “La producció artística del coro de la catedral de Barcelona en la època del Toisón de Oro”, *De la unió de coronas al imperio de Carlos V*, 3 vol., coord. E. BELENGUER, Madrid, 2001, vol. III, pàg. 185-187 [Antoni Carbonell] i pàg. 199-205 [ardiaca Desplà]; Joaquim GARRIGA, “Joan de Borgonya, pintor del XIX° capítol de la orden del Toisón de Oro”, *De la unió de coronas...*, 2001, cit. (nota 12), pàg. 130 i 148-149 [ardiaca Desplà]).
13. MADURELL, 1947, cit. (nota 6), pàg. 246-248, doc. 34 i 35. Entre els seus béns, consten “dos llibres de Baixo del Romano, e de trassa, abtes per al ofici de ymaginayre”, que va adquirir el mestre Gabriel Pellicer a l'encant celebrat el 3 de desembre de 1520.
 14. Arxiu de Palau (Centre Borja, Sant Cugat del Vallès), Ms. 281.
 15. Vegeu E. DURAN, 1975, cit. (nota 10).
 16. Vegeu Agustí DURAN SANPERE, “La Torre Pallaresa, una residència senyorial”, publicat el 1949, ara dins 1972, cit. (nota 4), pàg. 741-744.
 17. Com va observar DURAN, 1972 [1949], cit. (nota 16), pàg. 741-742, el gran escut que presidí el portal de la casa Gralla sembla que al·ludia als senyals de Gralla, Desplà, Hostalric i Sabastida –encara que la precària nitidesa dels documents gràfics coneguts obliga a mantenir alguna reserva. Igual que els representats en altres llindes de l'interior que avui figuren a la Torre Pallaresa, l'escut del portal no es limitava pas a l'heràldica dels Gralla i Desplà, és a dir, “escut quarterejat amb una gralla al primer i quart (que és Gralla), i camper de losanges amb bordura de vuit roses (que és Desplà)”, sinó que simbolitzava els llinatges Gralla-Desplà i Hostalric-Sabastida: escuts “partits en pal, la primera meitat quarterejada amb els senyals de Gralla i Desplà com en l'escut anterior; la segona meitat, dos pals angulosos o centellejants segons el llenguatge del blasó, que és senyal de llinatge Hostalric-Sabastida”.
 18. MADURELL, 1947, cit. (nota 6), pàg. 249, doc. 51: “Hun portal, axi matex com lo portal romà de mossèn Gralla, d'aquella mida, pedre e obra tot en fi com aquell sens diferència nenguna, salvo etc.”.
 19. PONZ, 1772-1794, cit. (nota 1), vol. XIV [1788], carta 1/84-85 i carta 2/72.
 20. Per exemple, vegeu les feixugues contradiccions de Juan Agustín CEÁN BERMÚDEZ, *Diccionario de los más ilustres Profesores de las Bellas Artes en España*, 6 vol., Madrid, 1800, vol. II, pàg. 130-132: “Forment, Damián” natural de València; *ibid.*, pàg. 151: “Furment, Pedro” natural de Catalunya.
 21. El balanç general de l'activitat de Damià Forment a Catalunya ha estat objecte fa poc d'una aproximació monogràfica: YEGUAS, 1999, cit. (nota 5).
 22. YEGUAS, 1999, cit. (nota 5), pàg. 70-72.
 23. PIFERRER, 1839, cit. (nota 1), pàg. 65; BOFARULL, 1846, cit. (nota 1), pàg. II; PI ARIMON, 1854, cit. (nota 1), vol. I, pàg. 418; Ramon N. COMAS, “Notes sobre'ls monuments artístichs barcelonins desapareguts durant el segle XIX”, *Record de la Exposició de documents gràfics de coses desaparegudes de Barcelona durant el segle XIX*, Barcelona, 1901, pàg. 91.
 24. Agustí DURAN SANPERE, “L'escultor Damià Forment i l'altar major de Sant Just”, publicat el 1930, ara dins *Barcelona i la seva història, 3: L'art i la cultura*, Barcelona, 1975, pàg. 330-331; DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 540-541.
 25. Xavier de SALAS, “Escultores renacientes en el Levante español (I)”, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, I-1, 1941, pàg. 80-84. Recentment, YEGUAS, 1999, cit. (nota 5), pàg. 73, ha aventurat la intervenció a la casa Gralla de Girolamo Cristoforo, un escultor florentí a qui el març de 1539 Francesc de Gralla havia confiat la lauda sepulcral del seu besoncle l'ardiaca Lluís Desplà (vegeu GARRIGA, 1986, cit. (nota 2), pàg. 117, n. 122).
 26. Remetem al catàleg de l'exposició gràfica i a l'escrit “Notes sobre'ls monuments artístichs barcelonins desapareguts durant el segle XIX”, publicats a COMAS, 1901, cit. (nota 23); per a la Casa Gralla, pàg. 88-92.
 27. La crònica fonamental, i encara imprescindible, de la destrucció de la casa Gralla va publicar-la Agustí DURAN SANPERE, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 535-541.
 28. CARRERAS, 1908-1918, cit. (nota 11), pàg. 7554, pàg. 856-858, n. 2331.

29. *Diario de Barcelona*, 25 de juny i 27 d'octubre de 1855; 9 de febrer, 12 de juliol, 6 de setembre, 8 d'octubre, 27 de novembre i 16 de desembre de 1856.
30. Citat per DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 536-537, n. 1.
31. *Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històrico-Artístic de la Ciutat de Barcelona*, dir. J. E. HERNÁNDEZ-CROS, Barcelona, 1987, pàg. 337, cat. núm. 606.
32. J. M. Ramón de SAN PEDRO, *Don José Xifré Casas. Pequeña historia decimonónica de un archimillonario 'Americano'*, Barcelona-Madrid, 1956, pàg. 105.
33. El fragment correspon a una carta d'Elies Rogent adreçada a Francesc Miquel i Badia, que citem per DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 537-538, n. 2.
34. Les pedres no solament van quedar escampades i abandonades, sinó que fou oblidat el seu origen. No van identificar-ne la procedència ni tan sols la gent del mateix periòdic que, uns anys abans, havia defensat la conservació de la casa Gralla. El *Diario de Barcelona*, 30 de gener de 1863, "diu que en un desmunt del ferrocarril de Sarrià, prop de la muralla de Tallers, hi ha una gran quantitat de pedres, algunes de regular dimensió, amb escultures molt ben treballades, relleus, cornises columnetes, etc., les quals, diu el diari, devien haver format part d'algun edifici notable. I acaba la relació dient que caldria procurar-los un millor destí" (DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 538).
35. Francesc SANTACANA ROMEU, *Catalec ilustrat del Museu Santacana de Martorell*, Barcelona, 1909, pàg. 15-16 i 35, núm. 8.
36. DURAN, 1972 [1949], cit. (nota 16), pàg. 741-744. Per mor d'exhaustivitat, caldria fer esment d'un darrer residu sobreviscut, el fragment de gàrgola que figurava a l'antic Museu Provincial d'Antiguitats instal·lat a la capella de Santa Àgata de Barcelona, núm. inv. 1357; vegeu Antoni ELIAS DE MOLINS, *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona*, Barcelona, 1888, pàg. 157.
37. DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 539-540, n. 3.
38. Vegeu "Una joya arquitectónica salvada (Interiores barceloneses)", *Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros (Syndicat d'Initiative)*, Barcelona, 1912, III, 10, pàg. 24-26.
39. L'arxiu de l'antic Servicio de Edificios Artísticos y Arqueológicos de l'Ajuntament de Barcelona conserva una documentació abundant sobre aquestes gestions, la notícia de les quals aquí haurem d'obviar.
40. Octavio MESTRE i Josep M. VIVAS, "Edificio administrativo en l'Hospitalet de Llobregat. Barcelona", *On. Diseño*, 178, 1996, pàg. 136-147; José Miguel MERINO DE CÁCERES, "La Casa Gralla y los patios trasladados", *El patio de la Casa Gralla. Una reconstrucción*, Madrid, 1997, pàg. 163-165.
41. PIFERRER, 1839, cit. (nota 1), pàg. 63. L'anàlisi de documentació indirecta, com els inventaris de béns de diversos propietaris de la casa Gralla, potser donaria algunes pistes interessants sobre la distribució de les estances interiors. De moment, consten els inventaris de Francesc de Montcada i de Montcada i del bisbe electe de Barcelona Joan de Montcada i de Gralla, esmentats a Marià CARBONELL, "Pintura religiosa i pintura profana en inventaris barcelonins, ca. 1575-1650", *Estudios Històrics i Documents dels Arxius de Protocols [Col·legi de Notaris de Barcelona]*, XIII, 1995, pàg. 165-166 i 173, respectivament, als quals s'hauria d'afegir l'estimació dels béns de Francesc de Gralla Desplà i de Guiomar Hostalric de Gralla (1565), un document encara inèdit trobat pel mateix Marià Carbonell.
42. Francesc FONTBONA DE VALLESCAR, *Del Neoclassicisme a la Restauració, 1808-1888 (Història de l'art català, VI)*, Barcelona, 1983, pàg. 92-93. El daguerreotip de R. Alabern (1839), subjacent al gravat d'A. Roca de 1842 que representa la façana de la casa Gralla, sembla relacionable amb la fotografia de l'Arxiu Municipal que porta la mateixa vista i que s'ha datat, dubitativament, el 1850. El gravat d'A. Roca es publicà a Pi Margall, 1842, cit. (nota 1), pàg. 108-109, conjuntament amb un dibuix a la ploma del mateix A. Roca que recull la decoració de la llinda d'una finestra. La litografia de F. X. Parcerisa és a PIFERRER, 1839, cit. (nota 1), pàg. 64-65.
43. SALAS, 1941, cit. (nota 25), pàg. 82. Una reproducció dels dibuixos acompanya l'article de Joan Francesc Ràfols, "La documentació artística de Francisco Soler y Rovirosa", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, I-1, 1941, pàg. 31-41.
44. Vegeu DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 535; dibuix reproduït a *La Vanguardia*, 20 de maig de 1934.
45. Citat per DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 538, n. 3.
46. Vegeu DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 539-540, n. 3.
47. En realitat, els quaderns autògrafs d'Elies Rogent que ens consta que s'han conservat –en col·lecció privada de Barcelona– són dos. Presenten les mateixes mides i característiques: tenen 17 x 22,5 cm i uns 150 fulls cadascun, la majoria dels quals plens d'anotacions i dibuixos fets a llapis –tanmateix molt heterogenis i d'un interès molt desigual; alguns llistats figuren escrits en tinta. Podríem senyalar-los com a quaderns I i II, però aquí esmentaré exclusivament el primer, l'únic que porta dibuixos de la casa Gralla; ocupen sis pàgines o cares de quatre fulls, que he numerat com a folis 14v, 15r, 15v, 16r, 16v, 17r. La nostra reproducció de les pàgines senceres del quadern ha respectat la seva orientació "apaïsada" constant (Fig. 5 a 10), però també ha restituit la posició "dreta" correcta de cadascun dels dibuixos i detalls aïllats que contenen (Fig. 11 a 19).

48. Com remarcàvem abans (nota 17), seguint DURAN, 1972 [1949], cit. (nota 16), pàg. 742, sembla que caldria referir l'heràldica que corona el portal als llinatges Gralla-Desplà i Hostalric-Sabastida, ja units en l'escut quarterejat. Això implicaria vincular i probablement postposar la datació de l'obra a l'enllaç matrimonial de Francesc de Gralla Desplà amb Guiomar Hostalric Sabastida (1527).
49. La rèplica del portal encarregada pel cavaller Maimó s'ha documentat a la nota 18. La suggestió de la façana de la casa Gralla sobrevisqué molts anys al seu enderroc; sembla, si és veritat que el mateix Josep Puig i Cadafalch va inspirar-s'hi per al portal i altres ornaments de la casa Serra, de 1903-1908, situada a Rambla de Catalunya-Còrsega (avui, seu de la Diputació de Barcelona). Vegeu *Catàleg*, 1987, cit. (nota 31), pàg. 123, cat. 197.
50. En la reconstrucció actual d'Octavi Mestre, els costats del pati tenen les mides següents, preses als eixos de les columnes: nord 6,33 m, est 5,70 m, sud 6,35 m, oest 5,48 m (Merino, 1997, cit. (nota 40), pàg. 174, n. 48).
51. MERINO, 1997, cit. (nota 40), pàg. 177, n. 50.
52. MERINO, 1997, cit. (nota 40), pàg. 178, n. 52. Elies Rogent anotà el perfil exacte de cadascun d'aquests quatre "arcos angulars" (fol. 16v, abcd).
53. MERINO, 1997, cit. (nota 40), pàg. 178-181, n. 53.
54. PIFERRER, 1839, cit. (nota 1), pàg. 63. L'emplaçament de l'escala cincentista a la dreta del pati també podríem endevinar-lo –més per intuïció que per evidència, cal reconèixer– en l'arcada del fons ombrejat de la coneguda litografia de F. X. Parcerisa que acompanya el text de Piferrer, entre les pàgines 64 i 65.
55. Però literalment diu "*portada de la escalera*". Vegeu la transcripció parcial de la carta a DURAN, 1972 [1934], cit. (nota 4), pàg. 537, n. 2.
56. El croquis d'Elies Rogent amb la posició de l'escala respecte al pati i al carrer de Portaferrissa (fol. 17r, d) no sembla que planteji problemes greus d'interpretació. Tampoc no en planteja la il·lustració dels elements arquitectònics i ornamentals relacionables amb l'arrencada de l'escala, perquè tots figuren tancats dins d'un requadre en llapis encapçalat per la paraula "Escalera" (fol. 16v, h). Aquests elements, marcats amb seves les mides com és habitual al quadern de Rogent, inclouen la planta de l'arrencada de l'escala amb sis graons i l'anotació "6 balustres"; el perfil d'un balustre; pedestal i bases de columnes i pilastres, una de les quals identificada com a "base de las pilastras"; capitells corintis amb el detall separat de dues fulles d'acant, i croquis dels relleus del dau del pedestal. En canvi, deixem com a provisional la interpretació del dibuix d'un perfil d'arc carpanell amb l'anotació "entrada jardí" (fol. 17r, c): és versemblant, però no pas segura, la seva identificació amb l'arc d'emmarcament de l'escala reconstruït per August Font a la torre Brusi.
57. AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ, 1947, cit. (nota 4), pàg. 346, qualifiquen de capriciosa la reconstrucció de l'escala a la torre Brusi, però no n'esmenten l'arc d'accés. El mateix arc és considerat "*de nueva factura*", o sigui elaborat el 1882, per MERINO, 1997, cit. (nota 40), pàg. 182.
58. Durant el procés de desmuntatge de 1962, dirigit per Joaquim Ros de Ramis, es van numerar sobre reproduccions fotogràfiques quasi totes les pedres antigues del pati Gralla. Remarquem que les de l'emmarcament de l'escala no apareixen numerades en la mateixa sèrie fotogràfica, tot i que això no necessàriament ha de tenir cap relació amb la seva pèrdua posterior, no s'hauria de descartar que la tingués.
59. MERINO, 1997, cit. (nota 40), pàg. 182-184.
60. GARRIGA, 1987, cit. (nota 2), pàg. 175.